

IV. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА ІСТОРИОГРАФІЯ

ЛІТОПИСНИЙ МАТЕРІАЛ ЧЕРНІГІВСЬКОГО ЗМІСТУ XII — СЕРЕДИНИ XIII ст. У НОВГОРОДСЬКОМУ ПЕРШОМУ ЛІТОПИСІ

Стаття присвячена аналізу літописних статей XII — початку XIII ст. Новгородського Першого літопису, що містять унікальну чернігівську за змістом інформацію, яка відсутня в Лаврентіївському та Іпатіївському літописних зводах. Автор робить висновок про походження частини південноруських звісток Новгородського Першого літопису, насичених чернігівським матеріалом, із чернігівського джерела.

Ключові слова: Новгородський Перший літопис, літописна звістка, літописна інформація, чернігівське джерело, Чернігів, Ольговичі.

Найголовніший і найдавнішим джерелом літописної традиції Новгороду Великого є, безперечно, Новгородський Перший літопис (далі — НПЛ), текст якого зберігся у списку XIV ст. (Синодальний список, старший ізвод) та у Комісійному списку XV ст. (молодший ізвод).

Ще Д. С. Лихачов кваліфікував його як виключно князівський літопис до 1136 р. — року створення «Софійського временника», а після цього літописання в Новгороді було архієпископським¹. Літописання в Новгороді після 1132 р. було владичним і поповнювалося регулярно з XII ст. порічними записами, тому його інформація є детальною та репрезентативною². Утім, новгородські літописці користувалися не лише місцевими новгородськими, але й іншими за походженням писемними та усними, завдяки чому опис цілої низки подій Південної Русі потрапив на сторінки НПЛ. Як помітив П. П. Толочко, південноруські за змістом звістки НПЛ є переважно хронікальними і записаними по свіжих слідах подій³.

---

* *Ірина Чугаєва* — кандидат історичних наук, старший викладач кафедри педагогіки і методики викладання історії та суспільних дисциплін Навчально-наукового інституту історії, етнології та правознавства імені О. М. Лазаревського Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка.

¹ *Лихачев Д.С.* Русские летописи и их культурно-историческое значение. — М.; Л., 1947. — С. 202, 442; *Его же.* Исследования по древнерусской литературе. — Л.: Наука, 1986. — С. 154–184.

² *Гиппиус А.А.* К истории сложения текста Новгородской Первой летописи // Новгородский исторический сборник. — СПб., 1997. — № 6 (16). — С. 3–72; *Его же.* К характеристике Новгородского владичного летописания XII–XV вв. // Великий Новгород в истории средневековой Европы. — М., 1999. — С. 357.

³ *Толочко П.П.* Русские летописи и летописцы X–XIII вв. — СПб.: Алетейя, 2003. — С. 185–189, 193.

На текст НПЛ молодшого ізводу, за О. О. Шахматовим, вплинули Софійський временник і Новгородсько-Софійський звід 1430-х рр., який походив із загальногоруського зводу 1423 р., які реконструюються за спільним текстом Софійського Першого літопису (далі — СІ) та Новгородського Четвертого літопису (далі — НІV)⁴. Натомість Я. С. Лур'є вважав джерелом НПЛ молодшого ізводу саме спільний протограф СІ та НІV⁵. На основі збігу текстів СІ та НІV, а також частково НПЛ молодшого ізводу в історіографії виникла думка про існування їхнього спільного протографа загальногоруського походження — Новгородсько-Софійського зводу 1448 р.⁶

М. Х. Алешковський зазначав, що джерелом південноруських повідомлень початку XIII ст. в НПЛ були усні інформатори, тобто новгородці — учасники походів або послы у Південну Русь. Він згадував ім'я одного з них — новгородського архієпископа Антонія⁷. З ним погодився О. О. Гіппіус, котрий заперечує існування особливого письмового неновгородського за походженням джерела відомостей про Південну Русь, аргументуючи цю тезу лише відсутністю «прямих текстологічних паралелей»⁸. Натомість Т. Л. Вілкул за допомогою аналізу фраз-кліше дійшла висновку про вплив південноруських текстів XIII ст. на НПЛ⁹.

Отже, серед дослідників немає єдиної думки про походження південноруських літописних фрагментів НПЛ за XII — середину XIII ст. Утім, частина південноруських звісток НПЛ є унікальними, оскільки вони містять інформацію про Чернігово-Сіверщину, що відсутня в Лаврентіївському літописному зводі (далі — Лавр.) та Іпатіївському літописному зводі (далі — Іп.). Тож, яка південноруська літописна традиція відобразилася в літописних статтях НПЛ як старшого, так і молодшого ізводів? Для з'ясування цього зупинимося докладніше на літописних статтях НПЛ, що містять додатковий у порівнянні з інформацію Лавр. та Іп. чернігівський літописний матеріал.

---

⁴ Шахматов А.А. Обзорение русских летописных сводов XIV–XVI вв. — М.; Л.: Академия наук СССР, 1938. — С. 366–368.

⁵ Лурье Я.С. Общерусские летописи XIV–XV вв. — Л.: Наука, 1976. — С. 91.

⁶ Шахматов А.А. Обзорение русских летописных сводов... — С. 153; Лурье Я.С. Общерусский свод протограф Софийской I и Новгородской IV летописей // Труды отдела древнерусской литературы. — Л.: Наука, 1974. — Т. 28. — С. 125–135; Лурье Я.С. Общерусские летописи... — С. 73–78; Милютенко Н.И. Южнорусская летопись в общерусском летописании начала XV в. // Летописи и хроники: Новые исследования: 2008. — М.; СПб., 2008. — С. 11–13.

⁷ Алешковский М.Х. Новгородский летописный свод 1220-х гг. // Летописи и хроники. 1980. — М.: Наука, 1981. — С. 107, 109.

⁸ Гиппиус А.А. К характеристике Новгородского владычного летописания XII–XV вв. // Великий Новгород в истории средневековой Европы. — М., 1999. — С. 358.

⁹ Вилкул Т.Л. «Сторона»/«страна»: словоупотребление и географические представления летописцев XI–XIII вв. // Древнейшие государства Восточной Европы. 2006. — М., 2010. — С. 134.

Першою є літописна звістка під 6614 р. (1107 р.): «Пострижесе Святоша князь, сынъ Давыдовъ, в Черниговѣ тѣсть Всеволожь»¹⁰. Вона наявна і в Лавр., однак там немає згадки ні про Чернігів, ні про Всеволода, але додається, що Микола Святоша — онук Святослава (пор.: «Пострижесе Стославъ снѣ Дѣдовъ внукъ Стославъ...»¹¹), оскільки в Лавр., як здається, вона була у первинному вигляді. Потрапивши до Новгороду, в ньому з'явилося уточнення місця постригу князя, бо для новгородця ця подія була незрозуміла і не локалізована.

Наступний літописний фрагмент, насичений чернігівським літописним матеріалом, — це літописна розповідь 6643 (1135) р. про спробу примирення новгородцями киян з чернігівцями, перемогу в битві між якими отримали чернігівські Ольговичі: «Ходи Мирославъ посадникъ из Новагорода мирить кы(и)ян съ ц(ч)ерниговъци...» до «...и многы кыяны(ѣ) (овы) и(з)се(ѣ)це, а другыя из(и)ма(ша) руками (мѣсяца августа)¹²»¹³. Упадає у вічі початковий пункт маршруту Мирослава — Новгород, однак немає пункту призначення в Київській або Чернігівській землі. Можливо, автор джерела цієї звістки був саме із цього «пункту призначення», куди ходив новгородецъ Мирослав, тому, природно, що про нього і не згадав. Схвальний акцент на адресу Ольговичів (мався на увазі Всеволод Ольгович) відчувається і у фразі-кліше «и поможи Богъ Олговичю с ц(ч)ерниговч(ц)и».

Характерною особливістю цього літописного фрагменту є також згадка «вся земля Русская» (у значенні Південна Русь), що протиставляє Новгород «земле Руской» у вузькому змісті. У Комісійному списку НПЛ відображена і приблизна дата події — серпень, що може вказувати на ступінь значущості її для фіксації або вказувати на особисту манеру літописця. Те, що цієї інформації в описі боротьби між Всеволодом Ольговичем та Ярополком Володимировичем не містить Іп., свідчить на користь відображення у НПЛ якогось додаткового південноруського джерела, ймовірно, чернігівського походження.

За змістом і манерою фіксації унікальним є чернігівське за змістом повідомлення під 6644 (1136) р.: «Въ то же лѣто приде Новугороду князь Святослав Олговиць ис Ц(Ч)ернигова, от брата Всеволодка, мѣсяца июля въ 19, преже 14 каланда августа, в неделю, на соборъ святыя Еуфимие, въ 3 часа дне, а луне небеснѣи въ 19 день (в НПЛ молодшого ізводу дата скорочена до 19 липня, дня собора Св. Євфимія — *І.Ч.*)»¹⁴. Така максимально точна денна дата події є великої рідкістю; вона абсолютно унікальна серед конкретно датованих звісток НПЛ, що й підкреслюється літописцем. Дійсно, цей рік позначився у свідомості новгородців переворотом — вигнанням «свого» князя Всеволода Мстиславича і запрошенням «іншого», із конкуруючого табору Ольговичів — Святослава

---

¹⁰ Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов / [под ред. А.Н. Насонова]. — М.—Л., 1950. — С. 19, 203.

¹¹ Лаврентьевская летопись // Полное собрание русских летописей. — М.: Языки русской культуры, 1997. — Т. 1. — Стб. 281.

¹² В дужках вказуємо окремі літери (або текст) за НПЛ молодшим ізводом. Основний текст у цитатах поданий за НПЛ старшим ізводом (Синодальний список).

¹³ Новгородская первая летопись... — С. 23, 208.

¹⁴ Новгородская первая летопись... — С. 24, 209.

Ольговича. Воно написано з позиції новгородця, за часів єпископства новгородського владики Нифонта — опонента Святослава Ольговича.

Наступний літописний фрагмент під 6644 (1136) р. продовжує тематику правління князя Святослава в Новгороді: «В то же лето оженися Святослав Ольгович Новегороде и вѣнцьяся своими попы у святого Николы; а Нифонт его не вѣнця ни попомъ на сватбу ни церенцемъ (чернцемъ) дасть (не да на сватбу ийти), глаголя: «не достоить (ти) ея пояти»¹⁵. Ця інформація відсутня в Лавр. та Іп.

З першого погляду неприязне ставлення до Святослава з боку єпископа Нифонта вказує, ймовірно, на руку противника цього князя, наближеної до новгородського архієпископа особи, що уклала НПЛ у цей час. Відсутність денної дати такої резонансної для життя Новгорода події може означати запис «заднім числом». Згадані ж «свои попы» (духовний клір з оточення Святослава Ольговича, можливо, чернігівці — *І.Ч.*) могли стати інформаторами (або навіть авторами) цієї звістки.

Унікальною є і літописна звістка про війну 6703 (1195) р. чернігівського князя Ярослава Всеволодича із Всеволодом Юрійовичем та Давидом Ростиславичем Смоленським: «Той же зимѣ бишася смолняне съ черниговьцы и поможе Богъ ц(ч)ь(е)рниговьц(ч)емъ» до «...и не бяше мира межи(дю) ими, нъ рать большю(ю) воздвигну(о)ша»¹⁶. Цей фрагмент не повторюється ні в Лавр., ані в Іп. У НПЛ детально розповідається про конфлікт чернігівського князя із смоленським за землю В'ятичів. Літописець ніби підкреслює, що чернігівці та смольняни постійно конфліктували, повторюючи літописний зворот «не бяше мира межи(дю) ими» двічі. Характерно, що названі по іменах новгородці, чернігово-сіверські князі — Ярослав Всеволодич та Ігор Святославич, а також смоленський князь Давид і Всеволод Юрійович. Фраза-кліше новгородських літописців — «и поможи Бог черниговцем» вкотре видає автора, котрий був на боці чернігівців, що виправдовував позицію Ольговичів стосовно землі В'ятичів та їхні права на неї.

Безперечно, до південноруських фрагментів можна зарахувати і яскраве повідомлення про захоплення Києва під 6711 (1203) р. спільними військами: «Рюрикъ съ Ольговици и съ погаными половци Концакъ и Данила Бяковиць, взяша град Киев на щить в 1 день, генваря, на святого Василия...» до «... а град пожгоша»¹⁷. Як помітив М.Х. Алешковський, у тексті НПЛ молодшого ізводу вона відокремлена від наступної літописної звістки південноруського (може, й навіть чернігівського походження) вставкою тексту Повісті про взяття Царгороду 1212 р. Саме тому під 30-х рр. XIII ст., на його думку, і вставлені літописні повідомлення про справи у Києві, Чернігові та Галичі, що напряму не пов'язані із Новгородом¹⁸.

---

¹⁵ Новгородская первая летопись... — С. 24, 209.

¹⁶ Новгородская первая летопись... — С. 42, 235.

¹⁷ Новгородская первая летопись... — С. 45, 240.

¹⁸ Алешковский М.Х. Новгородский летописный свод 1220-х гг.... — С. 105, 109.

Звідки детальна інформація про битву за Київ стала відомою у Новгороді? Це не міг бути усний інформатор-новгородець, адже новгородці у ній не брали участі. Кліше «взяша град Киев на щить», що повторює із зміною назви міста стійкий зворот Іп. під 6655 р.¹⁹, імена половецьких ханів (згадування їхніх імен фіксується, за нашими спостереженнями, і на чернігівських фрагментах Іп.), а також наявність повної денної дати події переконливо вказує на очевидця, який міг бути чернігівцем. Втім, О.Л. Конявська аргументовано виводить статтю про взяття Києва НПЛ від усних розповідей свідків подій — торговців з Новгороду. Розвиваючи тезу О.О. Гіппіуса про вплив гіпотетичного володимиро-суздальського зводу Всеволода Юрійовича на текст південноруських статей початку XIII ст. НПЛ, дослідниця відмічає два джерела інформації — те, що відображає північно-східне джерело Короткого літописця та суздальське — звід Всеволода «Велике Гніздо» (для НПЛ молодшого ізводу)²⁰.

Після цієї звістки у НПЛ Синодального списку під 6711 (1203) р. йде своєрідне продовження: «Въ то же лѣто победиша Ольговица Литву: избиша ихъ 7 сот и 1000»²¹ — не що інше, як продовження опису активної діяльності Ольговичів. Це логічно випливає з їхніх амбітних задумів. Згадування точного числа жертв противника звеличує чернігівську династію. Ідентична за текстом звістка міститься і у СІ та НІV²², оскільки вона походить із самого НПЛ. У скороченому варіанті ця інформація збереглася і у складі Рогозького літописцю²³. Мусимо припустити, що вищезазначені звістки мали південноруське походження, а інформація про перемогу Ольговичів над Литвою є чернігівською.

Літописний фрагмент 6717 (1209) р. про похід Костянтина Всеволодича на Чернігів; опис обіду великого князя Всеволода Святославича Чермного та рязанських князів на р. Ока; похід Всеволода Чермного на Пронськ до Рязанської землі та повернення новгородців до Новгорода, а Костянтина — до батька²⁴. Вказівка на новгородців — учасників походу, а також деталі конфлікту Всеволода із рязанцями та його прихід до Пронська із використанням прямої мови князя «предайте ми ся», «кто вы добръ того любите, злых казньите» (у звертанні до новгородців) видає свідка подій, можливо, із табору самого

---

¹⁹ Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей. — М.: Языки русской культуры, 1998. — Т. 2. — Стб. 358.

²⁰ Конявская Е.Л. «Южнорусские статьи» в новгородских летописях (первое десятилетие 13 в.) // ROSSICA ANTIQUA. — 2006. — СПб., 2007. — С. 170–174; *Ее же*. «Южнорусские» статьи первой половины XIII в. в новгородских летописях // Новгородский исторический сборник. — СПб., 2008. — № 11 (21). — С. 98–109.

²¹ Новгородская первая летопись... — С. 45, 246.

²² Софийская Первая летопись старшего извода // Полное собрание русских летописей. — М., 2000. — Т. 6. — Вып. 1. — Стб. 253; Новгородская IV летопись // Полное собрание русских летописей. — М., 2000. — Т. 4. — Ч. 1. — С. 181.

²³ Рогожский летописец. Тверской сборник // Полное собрание русских летописей. — М.: Языки русской культуры, 2000. — Т. 15. — Изд. 2. — Вып. 1. — С. 39.

²⁴ Новгородская первая летопись... — С. 247–248; Софийская Первая летопись... — Стб. 261; Новгородская IV летопись... — С. 181.

Всеволода. Події у Рязанській землі навряд чи знав новгородець, тоді як чернігівець — прибічник Всеволода Чермного — ніяк не міг оминати їх своєю увагою і, ймовірно, приніс цю звістку до Південної Русі, до двору Всеволода Чермного.

Наступний літописний текст під 6722 (1214) р. повідомляє про конфлікт Всеволода Чермного із Ростиславичами та про похід Мстислава Мстиславича на Чернігів. Слова «...и тако поидоша и-Смольньска, и постигъше князя и начаша воевати по Днѣпру городѣ Черниговскѣе и взяша Рѣчицѣ на щить и иные городѣ мнозѣ чърниговьскыя»²⁵, можна припустити, були отримані з вуст учасників цього походу, хоча і увесь фрагмент зосереджений навколо Києва і Чернігова. Головними героями в усій літописній статті є новгородці на чолі з Мстиславом. Та й відчувається невидима присутність літописця-новгородця, котрий радіє успіхам свого князя у Південній Русі: «...възяша миръ и въземъше дары, придоба Новгороду вси сдрави». Тому робимо висновок про новгородське походження запису, можливо, зі слів учасників цього походу або з уточненням від інформаторів-чернігівців. Утім, саме в НПЛ міститься єдина згадка в давньоруських літописах про літописне місто Чернігово-Сіверщини — Речицю, що може вказувати на контамінований літописцем текст з двох джерел.

Не зупиняючись на княжінні Михайла Всеволодича Чернігівського у Новгороді, наголосимо, що літописні статті під 6733 (1225) та 6737 (1229) рр., безперечно, відносяться до новгородського порічного літопису (можливо, тому насичені яскравою прямою мовою цього князя, а також містять денну дату другого приходу Михайла на князівський стіл до Новгороду). Всі звертання князя до новгородців передані літописцем прямою мовою, причому ім'я князя написано по-батькові та навіть із вказівкою на далекі коріння (Михайло, син Всеволода, онука Олега); розповідається про те, що новгородці не захотіли відпускати до Чернігова Михайла, просили його залишитися²⁶. Сама літописна стаття 6733 (1225) р. написана з позиції Михайла Всеволодича, явним його прихильником-новгородцем. Літописець поважає князя і цінує його рішення, ба навіть намагається виправдати князя через його відмову від Новгороду і повернення до своєї вотчини — Чернігова. Можливо, саме з 1225 р. між Новгородом та Черніговом встановився зв'язок, завдяки чому інформація про Чернігово-Сіверську землю потрапила до НПЛ.

Вже 1229 р. Михайло Всеволодич вдруге їде до Новгорода. Новгородці знову раді, що їхнє бажання здійснилося: «и ради быша новгородци своему хотению»²⁷. Це для новгородського літописання формула. Там він активно вирішує спірні справи. Літописець радіє з цього. Видно, що князь оточений прихильними до нього новгородцями. При цьому розмови князя з новгородцями передані детально і тут знову використана пряма мова. Літописець позитивно ставиться до князя Михайла, що, можливо, вказувало на певний зв'язок

---

²⁵ Новгородская первая летопись... — С. 53, 252.

²⁶ Новгородская первая летопись... — С. 268–269.

²⁷ Новгородская первая летопись... — С. 274.

Новгорода з Черніговом, ще й тому Михайло міг завоювати цю прихильність з боку літописця-новгородця.

Літописна стаття під 6739 (1231) р.: «Той же осени ходи Ярославъ ратию на Църнигов,скую волость с новгородци и с всёю властью своею на Михаила, и пожже Шереньскъ; и стоя под Мосальскомъ, и всъпятися всъпятъ истративъ обилья мьного. Ту же подъ городомъ застрѣлише Олдана подвойскаго и без мира отъидоша»²⁸. Згадування на території Чернігово-Сіверщини не тільки літописних міст, але й чернігівського князя, а також іншого чернігівця по імені — Олдана подвойського, невідомого за іншими літописними джерелами, ставить питання про відображення якогось додаткового джерела. Однак вказівка на новгородців як учасників походу вказує на їхню можливість передачі цієї інформації з вуст очевидців новгородському літописцеві. Із НПЛ перейшла ця звістка і до СІ та НІV, тільки у скороченому вигляді, без другої частини²⁹.

Наступна коротка літописна звістка із чіткою локалізацією слідує відразу за попереднім повідомленням і є ніби його продовженням: «Того же лета преставися Водовик (и) Внезд, посадникъ новгородскый, в Ц(Черниговѣ) 6739 (1231) р.»³⁰. Таке уточнення соціальної позиції Внезда Водовика записане, ймовірно, не у Новгороді, де літописець це знав, а в іншому місці, можливо, в Чернігові, адже Чернігів згаданий як місце смерті. Ця інформація є доволі рідкісною. Зазвичай для НПЛ не є характерним вказівка на місце смерті ні посадників, ані архієпископів, утім, майже завжди позначена точна денна дата їхньої смерті.

Звістка про похід двох князів проти Михайла Всеволодича 6743 (1235) р., починаючи від слів «Поиде князь Владимиръ Рюриковичъ съ киянами и Данило Романовичъ с галичаны на Михаила Всеволодича Чермного...» до «...и на Нёмцыхъ имаше искупъ князи»³¹. М. Х. Алешковський бачив тут руку новгородця, котрий зафіксував це зі слів очевидців³². На нашу думку, така літописна звістка не містить рис усного повідомлення, тим паче переданого з уст очевидців, оскільки немає яскравих деталей, лише чіткий, послідовний перерахунок бойових дій (характерною особливістю цього опису є згадка топографічної частини Чернігова — посаду, а також особлива увага до околиці Чернігова і його князя Михайла) та заміщення князівських столів у Києві та Галичі. Отже, мусимо припустити південноруську фіксацію цієї події, можливо, в Києві, ретроспективно, в період правління Михайла Всеволодича Чернігівського.

Повість про бивство Михайла Всеволодича Чернігівського та його боярина Федора в Орді, що у НПЛ молодшого ізводу датована 20 вересня 6753 (1245) р.³³, у СІ помилково віднесена до 23 вересня 6753 (1245) р.³⁴, а у НІV до

²⁸ Новгородская первая летопись... — С. 70, 280.

²⁹ Софийская Первая летопись... — Стб. 286; Новгородская IV летопись... — С. 212.

³⁰ Новгородская первая летопись... — С. 70, 280; Новгородская IV летопись... — С. 212.

³¹ Новгородская первая летопись... — С. 73–74; 284–285.

³² Алешковский М. Х. Новгородский летописный свод 1220-х гг. — С. 109.

³³ Новгородская первая летопись... — С. 298–303.

6755 (1247) р.³⁵ (відображає лише факт вбивства), хоча насправді подія мала місце за вересневим стилем — 20 вересня 1246 р. Як зазначав Я. С. Лур'є, несхожість варіанту тексту Повісті у НІВ з НПЛ та СІ означає відображення поширеної розповіді спільного протографу у двох останніх літописах³⁶.

В тексті Повісті НПЛ Михайло названий «преподобним», «святим і великим князем», що вказує на те, що вона була написана/редагована у тому вигляді, який вона має вже після його канонізації, що, ймовірно, відбулася ще у XIII ст.³⁷. У НПЛ відобразився поширений варіант цієї повісті житійного характеру, але інший, не такий, як у СІ, оскільки тут немає пояснення причини поїздки князя Михайла Чернігівського в ставку Батия і не названий по імені духівник князя. В цій літописній повісті слова князя та боярина Федора, як і духівника, передані прямою мовою, опис насичений яскравими деталями, а Повість містить багато релігійних зворотів, звертань до Бога, закінчується традиційним для молитви зворотом «от господа нашего Исуса Христа в нынешнии веке и в будущи, вкупе Отца и Сына и святого Духа, ныне и присно и в веки веков. Аминь»³⁸. Це дає можливість припустити, що Повість складена наближеною до князя церковною особою, можливо, саме духівником Іоанном. Записана і дійшла у редакції, яка була після канонізації Михайла та Федора православною церквою десь у 60-х рр. — 70-х рр. XIII ст.

Аналізуючи усю сукупність південноруських літописних звісток НПЛ та фрагментів, пов'язаних із Черніговом, відразу видно найменшу частотність згадування чернігівських топонімів (хоча деякі з них згадуються у НПЛ вперше), що також вказує на місце, де велася порічна місцева новгородська хроніка подій із включенням інших, неновгородських літописних джерел — володимиро-суздальського та південноруського змісту.

За нашими підрахунками, на початку — в середині XIII ст. Чернігів згадується 14 разів (16 — лише в Московському літописному зводі кінця XV ст.), в Іп. — лише 6, а також згадуються по одному разу Речиця та Чернігівська волость на відміну від Іп. та Лавр. Для порівняння, всього в XII — середині XIII ст. у НПЛ Чернігів згаданий лише 21 раз [Таблиця 1]. Можливо, через те, що в давньоруський час контакти Чернігів-Новгород не були розвинуті, не враховуючи невдалої спроби Святослава Ольговича утвердитися на новгородського столі та мрію Михайла Чернігівського встановити зв'язок із своєю вотчину та Новгородською землею. Це ставить питання про відображення південноруського джерела у частині звісток НПЛ початку — середини XIII ст. Серед згадок про чернігівських князів виділяється лише інформація про тих, хто князував у Новгороді, або якимось чином був пов'язаний із Новгородом — про Святослава Ольговича, Всеволода Святославича Черного та його сина Михайла

---

³⁴ Софийская Первая летопись... — Стб. 318–325.

³⁵ Новгородская IV летопись... — С. 229.

³⁶ Лурье Я.С. Общерусские летописи XIV–XV вв. — С. 118.

³⁷ Голубинский Е.Е. История канонизации святых русской церковью. — М., 1901. — Изд. 2. — Т. 1. — С. 58.

³⁸ Новгородская первая летопись... — С. 303.

Всеволодича. Усі ці три князі представниками династії Ольговичів, двоє з яких мали надзвичайно амбітні плани щодо об'єднання Південної Русі³⁹.

Отже, в тексті НПЛ нами виділено 13 великих, розлогих літописних фрагментів і лапідарних звісток південноруського походження, що містять чернігівську інформацію. До південноруських повідомлень про політичні події належать: походи новгородських князів (новгородців) у Південну Русь (здебільшого на Чернігів) — 4 звістки; виправи та битви Ольговичів — 4; початок князювання у Новгороді чернігівських князів — 1. Агіографічні сюжети представлені звістками про постриг Миколи Святоші та вбивством в Орді Михайла Всеволодовича. Повідомлення про одруження Святослава Ольговича; смерть новгородського посадника Внесда Водовика — це блок сімейно-родинних звісток. Помічаємо нерівномірне розподілення у тексті НПЛ південноруських літописних фрагментів, що містять чернігівську інформацію: в XII ст. фіксується 5 повідомлень, а на початку — в середині XIII ст. — 7 і літописна Повість про вбивство в Орді Михайла Чернігівського та його боярина Федора.

Таким чином, на нашу думку, з чернігівського літописного джерела походять: звістка про постриг Миколи Святоші 1107 р., про примирення киян із чернігівцями завдяки новгородському посадникові Мирославу 1135 р., про вінчання Святослава Ольговича у Новгороді, про конфлікт між Ярославом Чернігівським та Всеволодом Юрійовичем з Давидом Ростиславичем 1195 р., про перемогу Ольговичів над Литвою 1203 р. та про смерть Внесда Водовика 1231 р. Ця інформація потрапила до Новгороду, вірогідно, через чернігівських і тимчасово новгородських князів — Святослава Ольговича та Михайла Всеволодича.

Таблиця 1.

Частотність згадування літописних міст Чернігово-Сіверської землі у літописних зводах на початку — в середині XIII ст.⁴⁰

№	Іпатіївський літописний звід	Лаврентіївський літописний звід	Новгородський Перший літопис	Московський літописний звід
1	2	3	4	5
6708–6754 рр.				
1	Чернігів = 7	Чернігів = 9	Чернігів = 14	Чернігів = 16
2	Козельськ = 4	Сновськ = 1	міста Чернігівські = 2	Козельськ = 3
3	Хоробор = 1		Речиця = 1	Стародуб = 2

³⁹ Коваленко В.П. Чернігово-Сіверська земля в середині XIII ст. // Святий князь Михайло Чернігівський та його доба. — Чернігів, 1996. — С. 37–38.

⁴⁰ Складено автором за: Іпатьевская летопись, стб. 715–797; Лаврентьевская летопись, стб. 415–471; Новгородская Первая летопись, с. 44–74, 239–303; Московский летописный свод конца XV в. / Под ред. М.Н. Тихомирова // Полное собрание русских летописей. — М.; Л., 1949. — Т. 25. — С. 99–139.

1	2	3	4	5
4	Сновськ = 1		Чернігівська волость = 1	Чернігівська волость = 1
5	Сосниця = 1			
6	Чернігівські страни = 1			
Ра- зом	15	10	18	22

**CHRONICAL MATERIALS WITH CHERNIHIV' CONTENTS
OF THE XIIth — MIDDLE OF THE XIIIth CENTURIES IN THE FIRST
NOVGORODIAN CHRONICLE**

Iryna Kostyantynivna Chugaieva (PhD in History, senior lecturer of the chair of Pedagogics and methods of History' and Social Sciences' teaching of Educational and Scientific Lazarevs'kyi Institute of History, Ethnology and Law of Chernigov National Shevchenko Teachers-Training University)

The article deals with analysis of chronical reports of the XIIth — the middle of the XIIIth centuries of The First Novgorodian Chronicle, contained unique information with Chernihiv content, which are absent in The Laurentian Chronicle and The Hypatian Chronicle. The author reaches a conclusion about origin of a few southrus' reports with chernihiv materials of The First Novgorodian Chronicle from Chernihiv source.

Keywords: *The First Novgorodian Chronicle, chronical report, chronical information, Chernihiv source, Chernihiv, Olhovychy.*